

Tadej Troha*

Foucault in para-praksa

Kot predtakt naj nam služi znamenito Foucaultovo vodilo:

Že dolgo vemo, da naloga filozofije ni odkrivati to, kar je skrito, marveč narediti vidno ravno to, kar je vidno, se pravi, razkriti to, kar je tako blizu, tako tik ob nas, tako tesno povezano z nami samimi, da tega ravno zato ne opazimo. Medtem ko je naloga znanosti, da nas seznanja s tem, česar ne vidimo, je naloga filozofije, da nas pripravi uzreti to, kar vidimo.¹

Naša izbira ni naključna: signal, ki ga daje, je paradoksen. Po eni strani bi težko našli izjavo, ki bi bila bolj foucaultovska, ki bi boljše zadela celoto Foucaultovega prizadevanja, najsi imamo v mislih njegovo pozornost za vsakdan ali pa njegov popis metode, ki jo razvije v *Arheologiji vednosti* in jo v zgornjem navedku zgolj oblikuje v imperativ. A po drugi strani je ta izjava, čeprav je »Foucaultova«, vse kaj drugega kot specifično foucaultovska; še več, če bi se izgubil njen vir, bi nas le dejstvo, da je naloga pripisana filozofiji, ustavila pred tem, da bi jo pripisali – psihoanalizi. Vse to bi namreč prav lahko izjavila psihoanaliza, natančneje, lahko bi izjavila vse to, če bi se le sama vrinila na mesto filozofije.

Ali drugače: kdo je tisti, ki izjavlja »že dolgo vemo«? Prva možnost: to je lahko Foucault, ki to »že dolgo ve«, ve že kakšno desetletje, od pisanja *Arheologije vednosti*; če svoj poseg vsaj minimalno pojmuje kot novum, ve on, a tega pred njim ni vedela filozofija. Druga možnost: Foucault to že dolgo ve, ker to že dlje, od vsega svojega začetka ve psihoanaliza; vir vednosti o bistveni nalogi filozofije je dejansko psihoanaliza. A tu je še tretja možnost: če ni bila psihoanaliza tista, ki to že dolgo ve, če to že dolgo ve filozofija in se vanjo Foucault zgolj vpisuje, se tu vpisuje v tisto filozofijo »konkretne občosti«, v katero – in v tem se spari s psihoanalizo – se noče vpisati: namreč v Hegla.²

203

¹ Michel Foucault, »Analitična filozofija politike«, v: *Življenje in prakse svobode*, Založba ZRC, Ljubljana 2007, str. 34.

² Cf. Mladen Dolar, »Spremna beseda«, v: Foucault, *Arheologija vednosti*, Studia humanitatis,

Če smo dejali, da naša izbira izjave ni naključna, razlog ni v tem, da bi želeli neposredno preučiti razmerje Foucaulta, psihoanalize in zgodovine filozofije; z njo smo zgolj želeli nakazati okvir, skozi katerega bomo stopili v polje politične prakse, natančneje, njene para-prakse, *parapraxis*, spodrsljaja v politiki, v točko, v kateri Foucault kot filozof konkretne občosti nenadejano nastopi kot zaveznik psihoanalize proti njeni lastni doksi.

I.

Nadaljujmo torej pri avtorju, ki je še danes nadvse priljubljen, čeprav morda nekoliko manj kot v svojih herojskih časih, ki še danes vzbujajo precejšnjo pozornost, čeprav govori manj kot v svojem zenitu, in ki ga imajo še danes najraje tisti, ki se ne sprašujejo o tem, kaj govori, temveč se udobno prepuščajo umirjeni karizmi njegovih besed in nastopa. Ta avtor je kot avtor nadvse problematičen: po eni strani je avtor, ki včasih ni avtor tistega, kar izjavlja, čeprav izjavlja, da to je; po drugi strani, v primeru izjave, ki bo tvorila material našega prispevka, sploh ni bil prepoznan kot avtor, čeprav je ta izjava po črki vsekakor *njegova izjava*. Še več, če beremo arhivske zapise, se ta izjava sploh ni zgodila, zanj je ostala le komaj zaznavna sled nesmisla, ki pa je drugega reda kot tisti nesmisel, ki je izjavi, kakršna se je dejansko zgodila, inherenten.

Odprimo karte: avtor, za katerega gre, je nekdanji predsednik vlade Janez Janša, izjava, ki nas tu zanima, pa ni del tiste blairovske (ali »masarykovske«) kopije, ki je kljub razkritju ostala skrita, temveč neka mnogo bolj nedolžna in konsenzualno neopažena izjava, ki je ni mogoče označiti drugače kot govorni spodrsljaj, čeprav bo kmalu jasno, da vztrajanje pri tej opredelitvi zahteva poseben angažma, če seveda želimo spodrsljaju podeliti pravo freudovsko vrednost.

204

Ta angažma pa je, kot smo že namignili, potreben že na predhodni ravni. V uradnem magnetogramu odgovora tedanjega predsednika vlade na poslansko vprašanje beremo:

Res je, da ima Slovenija višjo inflacijo v primerjavi z drugimi državami Evropske unije, še posebej Evropske monetarne unije, še zdaleč pa nima najvišje inflacije, in ima naj-

Ljubljana 2001, str. 242 op. 10. Za obravnavo konkretne občosti cf. Alenka Zupančič, *Poetika. Druga knjiga*, DTP, Ljubljana 2004.

manjšo inflacijo v primerjavi z državami članicami Evropske unije, ki imajo primerljivo gospodarsko rast. Torej, tega problema Vlada *niti ne podcenjuje* in je naredila vse v tem času, kar je v okviru njenih pristojnosti, da bi bilo stanje boljše. Vendar pa Vlada, prvič, ne more vplivati na ravnanje nekaterih notranjih subjektov in tukaj je prišlo v zadnjem času do nekaterih neupravičenih podražitev.³

Navedeni zapis ne preseneča le zaradi zastarelosti, predkriznosti politične terminologije – to je bil čas visoke inflacije, čas tik pred izbruhom tajkunske diagnostike, ko »notranji subjekt«, na katerega ni mogoče (več) vplivati, še ni bil tajkun, temveč v prvi vrsti »trgovec«, ki je neupravičeno bogatel na račun »kmeta, mlinarja in peka«⁴ –, preseneča tudi zaradi nenavadne eliptične sintagme: »Tega problema Vlada *niti ne podcenjuje*«. Bi jo veljalo razumeti tako, da je ocena stališča vlade do problema nekakšno »niti-ne-podcenjevanje«? Niti ne. Dejanski tonski zapis nam namreč pokaže, da je to mesto v uradnem magnetogramu doletelo popačenje. V našem apokrifnem magnetogramu se poudarjeno mesto glasi sledeče:

Torej, tega problema Vlada *niti ne podcenjuje niti ne podcenjuje*, in je naredila vse v tem času, kar je v okviru njenih pristojnosti, da bi bilo stanje boljše.⁵

Mesto spodrsljaja, ki je v uradnem magnetogramu nastopalo zgolj kot minimalna sled, je tu bolj nedvoumno in brez težav lahko oblikujemo tudi odsotno, neizrečeno, nepopačeno formulacijo. Govorec je seveda želel reči: »Tega problema vlada niti ne podcenjuje niti ne precenjuje«, pri tem pa je njegovo subjektivno intenco doletelo popačenje, ki je proizvedlo nesmiselno sintagmo *niti ne podcenjuje niti ne podcenjuje*. Kako nadaljevati odtod? Videti je, da se nam odpirata dve možnosti: bodisi poiskati psihološko ozadje, nezavedno misel, ki je popačila zavestno intenco, bodisi spodrsljaj preprosto uvrstiti v rubriko golih *lapsus linguae*, če nam, in vse kaže v to smer, spodleti globinska analiza – je tu mogoča še tretja pot?

³ Magnetogram seje z dne 1. 10. 2007. Dostopno na: <http://www.dz-rs.si>. Poudarek dodan.

⁴ V podkrepitev navedimo nadvse foucaultovsko referenco – *qu'importe qui parle* –, predsednika sindikata kmetov Romana Žvegliča (»Kmetje napovedali pšenično vojno«, *Dnevnik*, 8. 8. 2007): »Zviševanje cen kruha ni upravičeno in zanj ne bomo krivi kmetje. Že država prek DDV, ki znaša 8,5 odstotka, od kilograma prodanega kruha dobi več kot kmet za pšenico, ki je v njem. Trgovina sama pa si od maloprodajne cene kruha odreže veliko več (tudi 60 odstotkov), kot si skupaj odrežejo kmet, mlinar in pek.«

⁵ Cf. video posnetek seje, ki je prav tako dostopen na strani <http://www.dz-rs.si>.

Pri tem prizadevanju nam je lahko – kot smo napovedali – v pomoč Foucaultova (bolj ali manj eksplicitna) kritika psihoanalize. Ko si Foucault v »Odgovoru epistemološkemu krožku« zastavi projekt »čistega opisa dejstev diskurza«⁶, *description pure des faits du discours*, projekt, ki ga bo precizneje formuliral v *Arheologiji vednosti*, ga med drugim zoperstavi analizi mišljenja. Slednja je v razmerju do diskurza, ki ga uporablja, »vselej alegorična«; njen cilj je, da poskuša:

onkraj samih izjav najti intenco govorečega subjekta, njegovo zavestno dejavnost, tisto, kar je hotel reči, ali tudi nezavedno igro, ki se nehote prikaže v tistem, kar je rekel, ali v malone nezaznavni vrzeli njegovih manifestnih besed; na vsak način gre za to, da se obnovi neki drug diskurz, da se znova najde nemi, mrmrajoči, nezaustavljivi govor, ki od znotraj oživlja glas, ki ga slišimo. [...] Njeno vprašanje je neogibno tole: kaj se je povedalo v tistem, kar je bilo povedano.⁷

Medtem pa čisti opis dejstev diskurza, deskripcija izjave, meri na to, da izjavo »zagrabimo v ozkosti in enkratnosti njenega dogodka«:

Pod tem, kar je manifestno, sploh ne iščemo poltihega klepeta nekega drugega diskurza; [...] Vprašanje, ki je lastno analizi diskurza, bi lahko formulirali takole: katera je potemtakem ta iregularna instanca, ki pride na dan v tem, kar se pove – in nikjer drugje? [...] Izjava, najsi je še tako banalna, najsi si jo v posledicah predstavljamo še tako nepomembno, najsi je še tako hitro pozabljena po tem, ko se je prikazala, najsi je domnevno še tako malo razumljena ali dešifrirana, najsi jo še tako hitro pogoltne noč, je vselej dogodek, ki ga ne jezik ne pomen ne moreta povsem izčrpati.⁸

A seveda, Foucaultovega čistega opisa, *čiste deskripcije dejstev* ne smemo zamenjati z *deskripcijo čistih dejstev*. Če se slednja, ki tvori absolutno prevladujočo obliko današnje politične analize, opira na delitev med površino in globino, pa je ena temeljnih Foucaultovih postavk natanko stava na čisto površino. Če je pravi predmet analize izjava, ki je »hkrati nevidna in neskrita«⁹, pa ne gre le za to, da je tezo o odpovedi vsakršni latenci izjave, kot pravi Foucault, »težko obraniti«, temveč jo je potrebno obraniti prav *kot nemožno* v Lacanovem smislu.

⁶ Foucault, »Odgovor epistemološkemu krožku«, *Problemi* 3–4/2001, str. 89.

⁷ *Ibid.*, str. 90.

⁸ *Ibid.*, str. 90–91.

⁹ *Arheologija vednosti*, str. 119. Cf. Dolar, »Arheologija vednosti (spremnna beseda)«, str. 242.

Pri tem pa končni domet čiste deskripcije dejstev diskurza ni vzpostavitev izoliranega realnega izjave:

Nasprotno, to počnemo zato, da bi dojeli, kako se lahko te izjave kot dogodki in v svoji tako nenavadni specifičnosti pripenjajo na dogodke, ki niso diskurzivne narave, so pa lahko tehnične, praktične, ekonomske, družbene, politične itn.¹⁰

Če se torej opis čistih, golih dejstev po nujnosti opira na gesto utajene interpretacije, pri čemer gola dejstva nastopijo kot konkretnost, za katero jamči instanca nepristranske občosti, pa je namen čistega opisa v tem, da ponudi metodološko orodje, kako zajeti povezave med elementi brez dihotomije med univerzalnim in partikularnim.¹¹

Kot je znano, je Foucault te povezave nekoliko kasneje povzel pod imenom dispozitiv, in očitno je, da zgornji navedek že meri v to smer. Če v prvi od treh opredelitev dispozitiva, ki jih poda v intervjuju za *Ornicar?*, Foucault dispozitiv označi kot mrežo, ki jo je mogoče vzpostaviti med elementi, ki tvorijo »vselej heterogeno zbirko«, ki vsebuje »tako rečeno kot tudi ne-rečeno«¹², je lepo vidno, da je edina možnost vzpostavitve nove povezave med diskurzivnimi in ne-diskurzivnimi dogodki prav v tem, da izjavi pustimo, da nastopi kot objekt, ki se izmika vnaprejšnjim povezavam; da, rečeno drugače, izjavo v prvi vrsti zajamemo kot nekaj, kar retroaktivno vzpostavlja svoj lastni kontekst, pri čemer velja to vzpostavljanje brati tako v nedovršni kot aktivni obliki: aktivnost objekta je vselej nedovršna, neizničljiva; če je izjava vredna svojega imena, bo tudi v novo proizvedenem kontekstu ostala njena neizničljiva sled.

Dostop do koncepta dispozitiva, do mreže, do specifične narave vezi te mreže, kolikor gre za heterogene elemente, dostop do vezi med rečenim in ne-rečenim lahko poteka zgolj prek točke, v kateri »patenca dejanske govornice«¹³ preide v materialno ne-rečenega. Ne gre torej za poskus, kako izza manifestnega diskurza odkriti drugo diskurzivnost, temveč za to, kako je prav diskurzivni presežek izjave tisto, kar materializira Foucaultovo ne-diskurzivnost. Ali drugače, način dostopa do vezi med rečenim in ne-rečenim je vztrajanje na konceptu nezavednega,

¹⁰ »Odgovor...«, str. 91.

¹¹ Cf. Giorgio Agamben, »Kaj je paradigma«, *Filozofski vestnik* 1/2009, str. 107–125.

¹² »Igra Michela Foucaulta«, v: *Vednost, oblast, subjekt*, Krtna, Ljubljana 2008, str. 194.

¹³ Cf. *Arheologija vednosti*, str. 119.

ki ni nezavedno govorečega subjekta, temveč, kot »nekoliko z besedno igro« zapiše Foucault: *nezavedno povedanega*.¹⁴ – Je mogoče konstruirati teorijo govornega spodrseljaja, ki bi sledila temu obratu? Je to še lahko *freudovski* spodrseljaj?

II.

Nasploh je tako, če dodamo neko samoumevnost, da spodrseljaj, ki ga danes imenujemo freudovski spodrseljaj, ni Freudov izum, prav tako pa ni bil šele Freud tisti, ki je opozoril na obstoj spodrseljaja. Spodrseljaji so od nekdaj obstajali in prav tako je obstajal odziv nanje – vse kaže, da je problem spodrseljaja torej povsem analogen problemu sanj. Ni bila *Interpretacija sanj* tista, ki je opozorila na pomen sanj – prav nasprotno. Freudov bistveni dodatek je v tem, da z brisanjem teoretske meje med sanjami, ki imajo »pomen«, in tistimi, ki so nebstvene, posredno razgradi dimenzijo skritega pomena kot takega.

A vendarle se med sanjami in spodrseljajem kaže drobna razlika: če so bile sanje od nekdaj pojmovane kot nekaj, kar prihaja z drugega sveta, od spodaj, iz »podzavesti«, in je morala psihoanaliza pokazati, da so tvorbe nezavednega, torej prej tvorbe površine kot globine, govornice in ne nejezikovne »misli« – pa je vrednost spodrseljaja ostala neopažena ravno zato, ker je bil že od nekdaj pojmovan kot površinski. Freudov napor in napor psihoanalize je zato v primeru spodrseljaja moral ubrati tako rekoč nasprotno tendenco.

Bolj natančno, ne gre za to, da bi ljudje spodrseljajev spontano ne dojeli kot svojevrstno razkritje. A vendarle: spodrseljaji so bili vseskozi, in so še danes, spontano razvrščeni v dve kategoriji – prvi, ki so razkrili skrivne nagibe in pri govorncu sprožili sram, pri poslušalcu pa razodetje, in drugi, ki so bili enostavno dojeti kot tehnični *lapsus linguae*.

In Freudova novost, ki je seveda skladna s črtanjem kvalitativne meje med normalnim in patološkim, je natanko implicitno izražena teza, da ni dveh kategorij, da ni spodrseljaja, ki ne bi bil zavezan določeni zakonitosti, ki ne bi bil zavezan nezavednemu, ob katerem ne bi mogli z interpretacijo priti do sledi neke druge tendence v izraženi misli.

¹⁴ »Odgovor epistemološkemu krožku«, str. 92.

Če torej primerjamo Freudovo ravnanje, ko je soočen s sanjami in spodrsaljaji, lahko v grobem razločimo dva pristopa. Na primeru sanj, kot rečeno, gre za premik iz globine na površino: sanje so dojete kot jezikovni pojav, ki ne prihaja iz globin, temveč se v njih pokaže notranje protislovje zavesti, ki je *nezavedno*. V primeru spodrsaljaja, na drugi strani, je napor nujno nasproten oz. je takšen vsaj videti. In tu je past. V prizadevanju, da bi vse spodrsaljaje razumel kot tvorbe nezavednega, da bi jih de-tehniciziral, Freud občasno sam zdrсне v polje, ki se mu je zoperstavil v *Interpretaciji sanj*: poišče globinske odgovore tudi tam, kjer jih drugi ne vidijo. Zato nikakor ni naključje, da je ravno na primeru spodrsaljaja Freud na trenutke bolj globinski psiholog kot kjer koli drugje.

Da bi se postavili v bran Freudovi izhodiščni težnji, se vrnimo k čistim osnovam. Nemški *Versprechen* je posamostaljena oblika glagola, ki nosi dva pomena: a) zmotiti se v govoru, zareči se, zagovoriti se ter b) obljubiti. Na eni strani stoji obljuba kot eden privilegiranih primerov performativa, kjer zastavimo besedo, kjer izjava sama deluje kot dejanje, kot minimalni moment kreacije nove situacije: po obljubi nič ni več isto, kot je bilo, prestrukturira se polje simbolnega; obljuba dela dolg, ko nekaj obljubimo, smo temu zadolženi. Na prvi pogled se zdi, da je drugi pomen besede *versprechen*, torej tisti, ki označuje spodrsaljaj, moment, ko se nam zareče, ko se zagovorimo, čista opozicija prvega. V tem, ko se zarečemo, se jezik, ki se je v prvem primeru kazal kot nekaj, na kar se lahko zanesemo, izkaže za krhko tvarino – jezik ni več opora, nanj se ne moremo zanesti, saj nas vseskozi spodnaša, spodnaša naša prepričanja, naše osebne namene, našo imaginarno celost.

Dejansko pa gre pri dveh semantičnih polih besede *versprechen* za dve obliki afirmacije jezika. Če je v prvem primeru mogoče govoriti o afirmaciji, ki služi kot *sredstvo* subjektivne odločitve, torej obljube, če gre tu za triumf moči jezika, ki se navidez zveže s poprejšnjo privatno mislijo, je drugi primer prikaz afirmacije jezika, ki je ušel subjektivnim nameram, objektivne afirmacije jezika kot presežka. A ključno pri tem je, da je ta drugi tip afirmacije, objektivacija jezika, hkrati pogoj možnosti obljube: ravno ta poteza jezika, da proizvede podaljšek realnosti, je konstitutivni element obljube. Obljuba je možna ravno zato, ker se nam v govoru lahko zareče. Nanj se lahko zanesemo, kolikor nas on sam hkrati spodnaša. In tudi obratno, jezik nas lahko spodnaša zgolj zato, ker je v njem nekaj, na kar se lahko zanesemo. V enem rečeno, obstaja dvojnost, kjer se mi zanašamo na jezik, a hkrati jezik zanaša nas, in spodrsaljaj je tako ravno tisto, kjer se materializirata obe ravni.

Če torej velja, da se hkrati mi zanašamo na jezik, jezik pa nas aktivno zanaša, ni naključje, da se spodrseljaji najpogosteje dogajajo natanko v polju javne besede, morda bi lahko celo rekli, da je zgolj javna beseda tista, kjer naša teza velja v svoji pozitivni obliki: ne le »ni spodrseljaja, ki bi ga lahko vnaprej označili kot ne-simptomatičen«, temveč »vsak spodrseljaj je simptomatičen«. In zanimivo, pokaže se, da se spodrseljaji v politiki dogajajo ravno tam, kjer gre za poskus, sfero javnega reducirati na sfero privatno-kolektivnega; govorni spodrseljaj tako ni enostavno prodor privatnega v javno (kjer bi se v javnem nastopu pokazali privatni interesi) – vse prej gre za moment, kjer instanca, ki se je privatnost skuša poslužiti, od znotraj prodre kot javna, kot instanca zanašanja – v spodrseljaju se materializira obče, in sicer v kar najbolj konkretni obliki.

Analogno dvojnost srečamo ob znamenitem problemu vstopa v diskurz, ki je eksplicitna tema uvoda in implicitna tema celotnega besedila, ki tvori material Foucaultovega uvodnega predavanja na Collège de France. Mladen Dolar v komentarju – tvegano početje, če vemo, kako sumljiv ugled prav v tem besedilu uživa *komentar* –, komentarju »tesnobe začetka«¹⁵, tesnobe Foucaultovega začetka, zapiše sledeče:

Foucault si ne more kar tako vzeti besede, in kako si lahko sploh vzamemo besedo? Že sama sintagma implicira, da gre tako rekoč za zlorabo, za uzurpacijo, da si vzamemo nekaj, kar nam ne pripada. [...] A komu bi beseda lahko pripadla po pravici? Kdo ima pravico do besede? Nadalje, besedo si je mogoče vzeti le tako, da obenem damo besedo, da jo torej izrečemo in s tem pošljemo proč od sebe, jo izročimo drugemu, pošljemo v javni prostor, vzamemo jo tako, da je ne zadržimo zase. 'Dati besedo' pa že v istem mahu pomeni obenem obligacijo, zavezo, nastanek socialne vezi. *Kar smo – abuzivno – vzeli, nas v naslednjem koraku zavezuje.*¹⁶

210

To, kar smo vzeli, nas zavezuje, na kar smo se zanesli, nas zanaša – vidimo lahko, da se v točki spodrseljaja srečamo s ponovitvijo problema začetka, z vrnitvijo potlačenege, ki je ponovitev izvorne zagate uzurpacije besede, univerzalnega zanašanja, ki vztraja, četudi je uzurpacija še tako nevidna. In seveda, če Foucault stavi, da bi se morala »filozofija dogodka pomikati v na prvi pogled paradoksnih smeri nekega netelesnega materializma«¹⁷, je morda presenetljivo, da zanj to ni

¹⁵ Mladen Dolar, *Prozopopeja*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2006, str. 13.

¹⁶ *Ibid.*, str. 21–22, poudarek dodan.

¹⁷ Michel Foucault, »Red diskurza«, v: *Vednost, oblast, subjekt*, str. 29.

mogoče brez »ukinitve suverenosti označevalca«¹⁸. A preplah pred psihoanalizo je tu bržkone preuranjen, a prav nič manj ni preuranjen preplah same psihoanalize. Foucaultov poziv k izdelavi »teorije diskontinuiranih sistematičnosti« je bržkone bliže psihoanalitični teoriji spodrsaljaja, kot bi se zdelo na prvi pogled – če nam le uspe, da teorijo spodrsaljaja odvežemo od psihološko pogojene diskontinuitete v sistemu suverenosti.¹⁹ Rečeno s Foucaultom, ne le izjavi, tudi diskurzu moramo »vrniti [...] njegov značaj dogodka«²⁰ – šele ta hkratnost je tista, ki omogoča razumeti *značaj dogodka*.

III.

Če se ozremo na aktualno politiko, nikakor ni mogoče reči, da takšnih ali drugačnih spodrsljajev ni ali da niso opaženi. Obstaja kronski dokaz, na katerega ob tem skoraj ni mogoče ne pomisliti – to je jasno bivši ameriški predsednik George Bush. A seveda, dejansko je šele številnost njegovih spodrsljajev in dejstvo, da so bili pridruženi drugim vrstam bušizmov, proizvedla buren odziv, s čimer se je na drugi strani zaprlo vprašanje samega načina vladanja skozi spodrsljaje.

A na drugi strani je – predvsem znotraj (uradne) javne sfere – mogoče opaziti upad odzivnosti na govorne spodrsljaje. Tu se nam ponuja primerjava s spodrsljajem iz prejšnjih časov, ki ga v *Psihopatologiji* navaja Freud. Avtor spodrsljaja je nemški kancler knez Bülow:

»Kar se tiče sodobnosti, novega časa cesarja Viljema II., pa lahko ponovim tisto, kar sem dejal že pred letom dni: bilo bi *nepošteno* in *nepravilno*, če bi trdili, da je naš cesar obdan od kroga odgovornih svetovalcev (živahni medklici: 'neodgovornih!') ... *neodgovornih svetovalcev*. Oprostite mi *lapsus linguae*.« (Smeh.)²¹

¹⁸ *Ibid.*, str. 28.

¹⁹ Morda o jedru Foucaultovega problematičnega razmerja do psihoanalize najboljše priča naslednji odlomek iz intervjuja v *Ornicar?*: »pomembne niso *Tri razprave o teoriji seksualnosti*, ampak *Interpretacija sanj*. [...] Ne teorija razvoja, seksualna skrivnost izza nevroz in psihoz, ampak logika nezavednega.« (»Igra Michela Foucaulta«, str. 213.) – Na načelni ravni bi to sicer utegnilo držati, a težava je v tem, da *Tri razprave* niso zvedljive na teorijo razvoja. Past, v katero se lahko ujamemo, je ravno poskus postavitve meje med poljem označevalca in gona: če odmislimo drugi del, tudi prvega dela ne moremo pojmovati psihoanalitično, temveč zdrsnemo v tako ali drugačno psihologijo. Cf. Sigmund Freud, *Tri razprave o teoriji seksualnosti*, ŠKUC, Ljubljana 1995, str. 15.

²⁰ Michel Foucault, »Red diskurza«, str. 26.

²¹ Sigmund Freud, *Psihopatologija vsakdanjega življenja*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2006, str. 81.

Dialog, ki se odvije med avtorjem spodrsjlaja in občinstvom, lahko služi kot vzorčen primer običajnega načina nevtralizacije spodrsjlaja, pri čemer je bistveno, da se redukcija spodrsjlaja na *lapsus linguae*, ki jo opravi avtor spodrsjlaja, opira na predhodni glasni signal, da je do spodrsjlaja prišlo. Ali drugače, redukcija spodrsjlaja na tehnični lapsus je korekcija triumfalnega odziva, ki spodrsjlaj vnaprej razglasi za izraz gole resnice, ki je vzniknila v tem trenutku; v tem smislu smeh, ki iz te enačbe izide kot preostanek, sicer nastopi kot razlika med predpostavko gole resnice in redukcije na lapsus, a prav kot tak je že udomačeni smeh, osvobajajoči, tako rekoč karnevalski smeh, ki prešije tako zadrego govorca *kot tudi* zadrego kolektivne instance, ki jo zastopa občinstvo. Kolikor je dejansko šlo za dialog dveh »resničnih diskurzov«, je tudi smeh funkcija končnosti.

Čeprav bodo, vsaj upamo, podrobnosti sodobnega funkcioniranja spodrsjlaja postale bolj jasne ob našem primeru, ki smo ga izpostavili zgoraj in h kateremu se sedaj vračamo, vendarle kaže že vnaprej opozoriti na povsem nedaven premik, ki je doletel funkcijo spodrsjlaja: v nasprotju z opisanim klasičnim funkcioniranjem smo danes priča situaciji, ko je formalni, označevalni govorni spodrsjlaj (v javni sferi) tako na strani govorca kot na strani publike vnaprej nevtraliziran, vnaprej konsenzualno toleriran, v nekem smislu neprepoznan, suspendiran in prepuščen vsakemu posamezniku²² – a ravno s tem *suspenzom* spodrsjlaj postane *objektiviran*: in če zgolj anticipiramo, je prav na točki objekta, ki odtod izide, objekta, ki je precej drugačne narave kot karnevalski smeh, torej na točki, v kateri nas aktualni javni diskurz najmočnejše drži v šahu in zahteva, da težo spodrsjlaja prevzamemo nase, odpira možnost za intervencijo.

Negativno znamenje te možnosti nam ponuja že zgoraj omenjena figura, ki v novi paradigmi stopi na mesto odsotnega odziva občinstva, figura zapisovalca magnetograma. Kontinuirano spremljanje parlamentarnih sej namreč pokaže, da ravno figura, ki bi po svoji funkciji morala slediti dobesednosti, na ravni črke tvori svojevrstno dopolnilo neodzivnosti na spodrsjlaj – pretirano odzivnost, ki

²² Dober primer nam ponuja medijski prenos spodrsjlaja sedanjega predsednika vlade Boruta Pahorja. »Kot predsednik vlade in tudi kot predsednik največje *opozicijske* stranke nimam pravice, da bi poslancem nalagal, kako naj odločajo« – to so bile besede, ki so jih najprej brez odziva sprejeli številni novinarski mikrofoni, izjava pa je bila predvajana kot del novinarskega prispevka v *Odmevih* (2. 2. 2009). Vprašanje, ali je postopek nevtralnega poročanja mogoče strateško koristno uporabiti, naj tu ostane odprto. – K Pahorjevemu spodrsjlaju se vrnemo v eni naslednjih opomb.

naj spodrsrljaj utaji. Iz njegove perspektive je mogoče oblikovati naslednjo klasifikacijo spodrsrljajev: a) lapsus, ki ga opazi tudi govorec: takšen lapsus je brez škode mogoče črtati, saj je pomen jasen in nedvoumen;²³ b) lapsus, ki ga govorec ne opazi, a je po kontekstu jasno, kaj je »pravi pomen«, zato ga je z njim mogoče brez sledi nadomestiti;²⁴ c) lapsus, kakršen je Janšev niti-niti.

Vrnimo se torej k temu primeru: »Tega problema vlada *niti ne podcenjuje niti ne podcenjuje*.« Če je bilo v prvem tipu jasno, da se je spodrsrljaj zgodil, v drugem pa je spontano urednikovanje interpretiralo »pravi pomen«, pa v tem primeru spodrsrljaj, kakršen je bil izrečen, v uradnem magnetogramu prav tako ni bil povzet, ostala je le nekoliko enigmatična sintagma »niti ne podcenjuje« – a vendarle je ostal zaznamek, da se je tu zgodilo nekaj, česar ni mogoče spraviti v red.

Zadrega zapisovalca je razumljiva: ob popolni odsotnosti vsake reakcije med prisotnimi poslanci, ki bi jim težko pripisali, da si spodrsrljaja ne bi želeli, lahko predvidevamo, da se je zapisovalec znašel v težki dilemi, ki jo je rešil s kompromisno – in s tem simptomatsko – tvorbo, utajitvijo drugega dela sintagme. Situacija, v kateri se je znašel ob odsotnosti kolektivnega odziva (smeha, roganja ipd.), ki bi spodrsrljaj potrdil vsaj kot goli *lapsus linguae*, je zahtevala njegov la-

²³ Poslancu Jožetu Tanku se je na seji dne 25. 9. 2009 pripetil naslednji spodrsrljaj: »in zdaj človek, ki je bil eden izmed nadzornikov poslovnih bank in je sodeloval pri spremljavi podeljevanja kreditov tajkunom imenovan za direktorja največje slovenske banke, ki je takšne kredite *nadaljevala... podeljevala*.« Medtem pa v magnetogramu beremo: »in zdaj človek, ki je bil eden izmed nadzornikov poslovnih bank in je sodeloval pri spremljavi podeljevanja kreditov tajkunom imenovan za direktorja največje slovenske banke, ki je takšne kredite *podeljevala*.« (Cf. magnetogram in video zapis seje; dostopno na www.dz-rs.si.)

²⁴ V magnetogramu govora poslanca Mira Petka z dne 4. 3. 2009 beremo: »Korupcija seveda je velik problem, tako v Sloveniji kot drugod po svetu. Toda, povsem je ne bomo mogli *izkoreniniti*, zagotovo pa moramo težiti k temu, da bi jo bilo čim manj oziroma moramo si prizadevati za tako imenovano ničelno toleranco. In prizadevati si moramo seveda vsi.« – Bolj nevtralnno ne bi mogel govoriti, a kaj, ko tedaj, ko si sami prizadevamo za ničelno toleranco do spodrsrljaja, dejansko slišimo: »Korupcija seveda je velik problem, tako v Sloveniji kot drugod po svetu. Toda, povsem je ne bomo mogli *izkoristiti*...« (Cf. video zapis seje, dostopen na www.dz-rs.si.) – Odziva v dvorani seveda ni bilo, kar je spet presenetljivo, če beremo Freuda: »Če se v resnem sporu enemu izmed nasprotnikov zareče tako, da se njegove besede smiselno preobrnejo, je takoj v slabšem položaju; nasprotnik namreč le redko kdaj ne bo izkoristil svoje prednosti.« (Freud, *Psihopatologija vsakdanjega življenja*, str. 81.) Edina smiselna razlaga, da poslanca politični nasprotniki niso »izkoreninili«, je bržkone v tem, da – sploh ne gre za *resni spor*.

stni vpis v spodrsrljaj. Se je mogoče v ta spodrsrljaj vpisati na drugačen način? In nadalje, je to mogoče doseči v okvirih utečenega koncepta spodrsrljaja?

Če nam avdio tehnologija sicer omogoča, da se ne sprašujemo, tako kot zapisovalec, ali je šlo za Janšev govorni ali naš slušni spodrsrljaj, pa se težave s tem nikakor ne odpravijo. Videti je namreč, da vztrajanje pri *freudovski* tezi, da ne obstaja spodrsrljaj, ki bi ga bilo mogoče apriorno reducirati na goli *lapsus linguae*, zahteva iskanje psihologije v njegovem ozadju – in v tem primeru vse kaže na to, da je vsako psihologiziranje, kolikor imamo opraviti s politikom, ki spodrsrljajev običajno ne proizvaja, obsojeno na zdrs v teorijo zarote.²⁵

A morda nas prav nenavadnost spodrsrljaja, nemoč, da bi ga intuitivno razumeli, da bi nemudoma interpretirali njegov pomen, hkrati obvaruje pred našim psihološkim vpisom vanj; ali drugače, odpira nam možnost, da vztrajamo na zgornji tezi o apriorni nezvedljivosti spodrsrljaja na *lapsus linguae*, ne da bi morali zato nujno stopiti na polje individualne psihologije – temveč v polje foucaultovskega »nezavednega povedanega«.

Nenavadnost spodrsrljaja je v prvi vrsti zvezana s specifičnostjo izvorne, nepačene sintagme: *X niti ne podcenjuje niti ne precenjuje Y* namreč, rečeno neposredno, ni nič drugega kot puhlica, floskula, ki jo spontano in avtomatično razumemo kot afirmacijo nemega tretjega člana, zlate sredine: *niti ne podcenjuje niti ne precenjuje, ampak ravna ravno prav*. Je torej spodrsrljaj, ki se zgodi na polju te fraze, mogoče enostavno razumeti kot pomensko negacijo, kot vsebinsko negacijo tretjega elementa, s čimer bi se skriti pomen izjave, ki je prišel na dan, glasil »Vlada ne ravna prav«? Videti je, da so stvari bolj zapletene in morda velja ponovno stopiti korak nazaj.

²⁵ Da spodrsrljajev tudi sicer ne kaže reducirati na trenutni vpad privatne psihologije, ilustrira zgoraj navedeni spodrsrljaj Boruta Pahorja, kjer se poimenuje kot »predsednik vlade in tudi kot predsednik največje opozicijske stranke«, predvsem tedaj, ko mu dodamo izjavo, ki jo je podal ob primopredaji poslov: »Za gospoda Janšo imam tri zahvale. Prva zadeva njegov današnji nastop v državnem zboru še v vlogi predsednika vlade in voditelja največje opozicijske stranke.« (Dostopno na: http://www.nekdanji-pv.gov.si/2004-2008/fileadmin/kpv.gov.si/pageuploads/datoteke_dinamika/2008-11/drugo/21nov08_magnetogram_pv_primopredaja.pdf.) Natančnost opazovanja paradoksa je občudovanja vredna, a težava je v tem, da je združljivost obeh oznak v konkretnem primeru manj stvar momenta prehoda, kot se zdi.

Ko smo zgoraj zapisali apokrifno različico magnetograma, smo tudi sami urednikovali. Dejansko, če govor poskušamo zajeti kar se da dobesedno, bi se zapis, vključno z didaskalijami, glasil sledeče:

Torej, tega problema Vlada niti ne, e, podcenjuje [krajši zastanek] niti *ne* [izgovorjeno s poudarkom] podcenjuje.

Dobesedni avdio zapis nam ponuja pomemben signal. Frazo, ki je običajno v govoru izrečena avtomatično, kolikor tvori celoto, ki se postavlja nasproti tihi predpostavki tretje možnosti, je tu doletel zastanek. Na prvi pogled je sicer videti, da je prav avdio zapis tisti, ki omogoči ustrezno interpretacijo spodrsaljaja: zgodil se je v trenutku, ko bi bilo treba reči, da Vlada problema *ne precenjuje*; na tej točki je očitno prišlo do hipnega pomisleka o politični korektnosti te izjave – takega problema ni spodobno ne-precenjevati, nikoli ga ne cenimo dovolj, sploh če govorimo v parlamentu – in prav ta pomislek je bil tisti, ki je ne-precenjevanje pretvoril v ponovno ne-podcenjevanje.²⁶ Če v teoriji spodrsaljaja običajno velja, da se v zavestno intenco zaradi določenih okoliščin prikrade nezavedna misel, pa se tu situacija kaže kot bolj zapletena: prav zavestna intenca, da bi izjavo popravil na bolje, je tako rekoč aktivno proizvedla spodrsaljaj.

Izjavo bi zato veljalo zapisati še drugače, s pomočjo konstrukcije, ki živost govora vrne v formalni problem in na drugačen način odgovori na prisilo po interpretaciji:

Torej, tega problema Vlada niti ne podcenjuje, niti ne podcenjuje.

Če je uradni magnetogram izpustil ponovljeni »ne podcenjuje«, ki smo ga v naši prvi različici vrnili na svoje mesto in ga zapisali na slovnično ustrezen način, pa nas je avdio zapis opozoril na dodatni element, moment zastanka. Korak kon-

²⁶ Politična korektnost se tu morda spoji z nekim drugim razumevanjem: Vlada, ki deluje po pameti, ravna zgolj tako, kot je edino prav: sprejme vse ukrepe, ki so v njeni pristojnosti, nič več in nič manj. In kolikor vlada ni izraz subjektivne volje nosilcev oblasti, temveč je kot demokratično izvoljena po definiciji lahko edino prava, so tudi njena ravnanja lahko edino prava – kolikor med dano situacijo in subjektivno odločitvijo za ukrepe ni nikakršnega razkoraka, kolikor je odločitev objektivno edina možna, vlada v radikalnem smislu sploh ne more ravnati napačno. Vsaka deviacija je že napačna, in v tem smislu sovpadeta precenjevanje in podcenjevanje, oba sta nepotrebna presežka udejstvovanja.

strukcije ta moment ponovno zapiše kot presežek izjave nad stavkom – edini dodatek je slovnično neustrezna punktuacija, komaj opazna vejica med prvim in drugim delom stavka.

Sprva je videti, da je prednost formalnega zapisa le v tem, da izčisti teren in v minimalni obliki pokaže moment zastanka, točko pogoja spodrsaljaja. Pogoj spodrsaljaja, spodrsaljaja, ki je vselej obravnavan kot proizvod »trenutne«, »hipne« nepozornosti, bi potemtakem lahko umestili prav v točko zastanka, v moment, ki smo ga označili z vejico.

A videti je, da to ni skrajni domet. Če je spodrsaljaj nasploh običajno obravnavan kot punktualen, nam ta primer zelo plastično pokaže, da je spodrsaljaj prej stvar punktuacije, torej systemskega zastanka, trenutka, ki je neločljiv od fraze v celoti, zastanka, ki ga ni proizvedla le gola nezbranost, temveč je tesno zvezan z inherentnim problemom celotne fraze. Ali drugače, če je empirično povsem jasno, da je do spodrsaljaja prišlo v drugem delu izjave, pa nam ta zapis signalizira, da je pogoj zastanka, ki je proizvedel spodrsaljaj, vnaprejšnja pretirana investicija, poskus govorca, da bi floskulo opremil z dodano vrednostjo²⁷ – poskus, da bi jo opremil s presežnim pomenom, kar pa je mogoče edino prek osamosvojitve obeh sestavnih delov. A to se ne more končati drugače kot z osamosvojitvijo forme floskule, ki ta poseg preživi. Ko smo enkrat v floskuli, ji lahko bodisi sledimo bodisi zdrsnemo in ona sledi nas.

S tem se odpre možnost, da spodrsaljaj zapišemo še na nek drugačen način:

Torej, tega problema Vlada niti ne podcenjuje, niti ne precenjuje.

²⁷ Tudi ta izjava ima svojega predhodnika, Janša ponavlja floskulo, ki jo je izrekel že nekaj tednov prej: »Želim reči, da vlada teh inflacijskih gibanj niti ne podcenjuje, jih pa tudi ne precenjuje. Bilo bi napačno, če bi na 3,5 odstotno inflacijo reagirali z ukrepi, ki so ustrezni za ali pa, ki so primerni za 10 odstotno inflacijo, kakršno smo v Sloveniji beležili dolgo časa v času tako imenovane zgodbe o uspehu. Kot že rečeno bo vlada reagirala v skladu s težo problema, takšnega kot je, ne pa v skladu s težo, kakršno se včasih slika in pri tem bomo predvsem vztrajali na striktnem izvajanju politike reguliranih cen.« (»Magnetogram novinarske konference predsednika Vlade Republike Slovenije« (4. 9. 2007), dostopno na http://www.nekdanji-pv.gov.si/2004-2008/fileadmin/kpv.gov.si/pageuploads/datoteke_dinamika/2007-09/drugo/04sep07_magnetogram_pv_nk.pdf.) – Na izoliranem polju čiste ekonomije je ta sintagma videti nadvse ustrezna; težava se pojavi tedaj, ko se vanjo vplete politična dimenzija.

V.

Rečeno preprosto: bistveni doprinos analize zgornjega spodrsaljaja je prav spoznanje, da ta v čisti obliki pokaže, da pravi problem ni spodrsljaj, temveč že sama nepopačena izvorna sintagma. Prvič, kot smo že izpostavili, imamo tu opraviti s floskulo, elementom, ki je že davno prerasel svojo nekdanjo vlogo občasnega retoričnega okraska in prevzel izključno vlogo v političnem diskurzu. Drugič, konkretna floskula *niti ne podcenjuje niti ne precenjuje* je po svoji strogi formalni plati vse kaj drugega kot nevtralna. Nemudoma ko se odrečemo pozitivni opredelitvi neizrečenega tretjega člena, pravi meri oz. normalnosti, ko jo torej reduciramo na dva člena, na »niti A niti B«, imamo opraviti s protislovjem. In če je mogoče reči, da je tudi sicer – tudi že v izvorni vlogi – namen floskule ravno prešitje protislovnega momenta, imamo tu opraviti s floskulo, ki je sama zgrajena kot protislovje. Tretjič, če je floskula način prešitja protislovja oblastnih razmerij, ali drugače, če je floskula izraz normalizacije, obvladovanja diskurza, njegove uzurpacije, pa ravno poskus, da bi po diskurzu uzurpirali še izraz te uzurpacije, namreč floskulo, proizvede spodrsljaj, ki je ponovitev formalnega protislovja, materialna vrnitev forme.

Če torej ob koncu predpostavimo, da v politiki kljub navidezni stagnaciji prihaja do strukturnega premika, moramo povleči dva sklepa.

Prvič, če je mogoče utajevanje (tudi potencialne) simptomatičnosti označevalnega spodrsaljaja razumeti kot simptom sodobne politike in politične analize, če torej opažamo absolutno toleranco do spodrsljajev, še posebej tedaj, ko zadanejo floskulo – spodrsljaj v floskuli je po tem prepričanju pač tudi sam floskula –, velja redefinirati pojem spodrsaljaja, in sicer tako, da združimo implicitno freudovsko tezo o nemožnosti vnaprejšnje redukcije spodrsaljaja na goli *lapsus linguae* in Foucaultov koncept »nezavednega povedanega«.

217

Drugič, da skušamo, gledano širše, namesto nemoči neposrednega iskanja leve, emancipatorne politike, zgrabiti sodobno politiko na točki, ko se v njenih izjavah neodvisno od njene volje emancipira diskurz, ko sama nehote v polju privatno-kolektivnega proizvede moment univerzalnega. Pri tem pa je bistveno, da ta moment ni ločljiv od povsem pragmatičnega premika, ki mu je prav ta politika na sledi. Spomnimo še enkrat na okoliščine konkretnega primera: spodrsljaj se je zgodil v času, ko je Vlada prav problem inflacije ugledala v drugi luči – problem

inflacije se je pokazal kot možnost politične strategije boja z »notranjimi subjekti«, ki jih ni mogoče nadzorovati. A kot rečeno, velja tudi obratno: ta povsem pragmatični premik ni ločljiv od momenta univerzalnega – v trenutku, ko se postavijo pod vprašaj kategorije podcenjevanja, precenjevanja in prave mere, da bi iznašli nove načine hkratnega precenjevanja in podcenjevanja, te kategorije pod vprašaj postavijo tistega »notranjega subjekta«, ki premik oznanja. – Seveda pa tu ni mesto za triumf malega človeka. Rečeno v enem: status spodrseljaja danes v prvi vrsti zahteva teorijo politične para-prakse.